

Jarosław Wierzbiński

Uniwersytet Łódzki, Zakład Językoznawstwa Instytutu Rusycystyki (Polska)

STUDIUM O JĘZYKU I POZNANIU. RZECZOWNIKI WSPÓLNORODZAJOWE W ASPEKTCIE PORÓWNAWCZYM¹

Nakładem Wydawnictwa „Primum Verbum” pod koniec 2015 r. w Łodzi ukazała się oryginalna monografia Beaty Rycielskiej pt. „Język i poznanie. Rzeczowniki wspólnorodzajowe w języku rosyjskim w porównaniu z polskim”. Pod względem naukowym jest to opracowanie studyjne ze wszech miar aktualne i nowatorskie.

W analizie wybranych zjawisk z zakresu leksyki i gramatyki języka rosyjskiego w porównaniu z polskim badaczka odwołuje się do podstawowych założeń gramatyki kognitywnej, w szczególności zaś do teoretycznej wykładni czołowego przedstawiciela tego nurtu w lingwistyce – Ronalda W. Langackera. Przedmiotem badań porównawczych w książce Rycielskiej są rzeczowniki wspólnorodzajowe pełniące funkcję orzecznika. Autorka docieka istoty wielu kwestii, m.in.: jakie kategorie pojęciowe są kodowane przez rzeczowniki wspólnorodzajowe przy charakterystyce człowieka, jakie to znajduje przełożenie/ odzwierciedlenie w języku polskim, na czym polegają podobieństwa i różnice w kategoryzowaniu oceny osoby. Zajmują ją różne schematy zdaniowe, w tym formacja typu „podmiot + orzeczenie imienne”.

B. Rycielska rozpatruje rzeczowniki wspólnorodzajowe w zdaniu dwuczłonowym, gdzie rzeczowniki te są elementem ramy strukturalnej, którą stanowi orzeczenie imienne „czasownik-łącznik + orzecznik” oraz ramy z przymiotnikiem „przymiotnik + rzeczownik”. Zwraca uwagę na funkcję tych rzeczowników w podanych konstrukcjach, czyli ich zdolność do kategoryzowania osoby z perspektywy jej cech. Podkreśla, że w przypadku każdego rzeczownika wspólnorodzajowego można wyróżnić podstawowe domeny kognitywne łączące te rzeczowniki.

Autorka omawia przykładowo schemat składniowy: podmiot + orzeczenie imienne (łącznik / связка + orzecznik / именная часть), gdzie łącznik jest czło-

¹ Prezentowany tekst jest artykułem recenzyjnym książki Beaty Rycielskiej, *Język i poznanie. Rzeczowniki wspólnorodzajowe w języku rosyjskim w porównaniu z polskim*, Łódź: Primum Verbum, 2015, 86 s.

nem głównym konstrukcji, a orzecznik – członem pobocznym tejże konstrukcji złożonej. Por.: Он – врач / (On) *Jest lekarzem*; Мама – учительница / *Mama jest nauczycielką*; Аня больная / *Ania jest chora*. Bazując na rozlicznych przykładach, słusznie podkreśla przy tym, że „Porównanie z językiem polskim pozwala poznać podobieństwa i różnice w budowie orzeczenia imiennego, jego funkcji, a także w sposobach kwalifikowania osoby w obu językach” (s. 18). Konstatuje dalej, że „orzeczenie imienne to konstrukcja złożona, której człony składowe łączą się w rezultacie integracji temporalnej. Taka konstrukcja z łatwością odnosi się do podmiotu, ponieważ go charakteryzuje...” (s. 20). Omawia relację podmiotu i orzeczenia, podkreślając ich koordynację, która wyraża się tym, że „podmiot narzuca orzeczeniu określone znaczenia gramatyczne, z kolei orzeczenie musi opisywać podmiot odpowiednio do jego znaczeń gramatycznych” (s. 21). Z aprobatą odnotowuję fakt, że rozważaniom teoretycznym badaczki towarzyszą szczegółowe schematy, jak ten dotyczący orzeczenia imiennego (s. 21), który w sposób przejrzysty obrazuje występujące związki i zależności. Słusznie podkreśla przy tym, że łącznik „Wiąże orzecznik z podmiotem pod względem semantycznym i gramatycznym” (s. 22). Omawia łączniki orzeczenia imiennego (*быть, являться, явиться*) w porównaniu z polskimi odpowiednikami. Dobrze się stało, że B. Rycielska skupia się przy okazji wyjaśniania funkcji łącznika *быть* na procesach historycznych, które określiły jego status w ruszczyźnie dawnej i obecnej.

Po rozpatrzeniu kolejnych grup łączników (abstrakcyjne, częściowo abstrakcyjne, znaczące) badaczka omawia orzecznik. Jego rola „polega na kwalifikacji (ocenie, charakterystyce) podmiotu, uszczegółowionego przez osobę, przedmiot, zjawisko” (s. 27). Pojęcie tej kwalifikacji mogą wyrażać różne kategorie językowe: rzeczowniki, wyrażenia przyimkowe, liczebniki i wyrażenia zawierające liczebniki, zaimki, przymiotniki, przysłówki, wykrzykniki czy też frazeologizmy. Autorka skupia się na orzeczeniu imiennym, w którym orzecznikiem jest rzeczownik. Taki rzeczownik może określać m.in. narodowość, wykonywany zawód, pokrewieństwo, relacje społeczne. Wiedzę praktyczną w tym zakresie B. Rycielska stale zestawia z gramatyką kognitywną R. W. Langackera, co koresponduje z przyjętą przez nią metodologią badań.

Przedmiotem analizy są wszakże rzeczowniki wspólnorodzajowe (существительные общего рода, substantiva communia). Odnoszą się one do obu płci – męskiej i żeńskiej, por.: этот и эта *соня / непоседа / плакса*. W korpusie leksykalnym języka rosyjskiego stanowią one znaczącą liczebnie kategorię morfologiczną, ponieważ jest ich co najmniej dwieście, podczas gdy w języku polskim odnotowano ich ponad sto (zob. o tym na s. 37).

Autorka w sposób syntetyczny prezentuje poglądy o proveniencji wspólnego rodzaju w jednostkach leksykalnych, które wyrazili w swoich pracach M. Łomonosow, A. Wostokow, W. Winogradow, A. Potiebnie i inni. Zwraca też uwagę na oryginalną koncepcję w tym względzie L. Mielik-Ogandżanian, który wskazał różne możliwości powstania rzeczowników wspólnorodzajowych, jak: derywacja

semantyczna i procesy metaforyczne oraz metonimiczne; współdziałanie sufiksacji i procesu zmiany podstawy motywującej; urobienie takich rzeczowników od przenośnych znaczeń czasowników. Podaje też szereg grup rzeczowników wspólnorodzajowych pod względem ich budowy, wyróżnionych przez W. Winogradowa.

Uogólniając tę prezentację, Rycielska stwierdza, „że rzeczowniki wspólnorodzajowe powstają w rezultacie działania następujących podstawowych mechanizmów językowych: derywacji semantycznej, derywacji słowotwórczej oraz kompozycji. Podstawą motywującą może być nie tylko czasownik, na który zwrócił uwagę jeszcze Michaił W. Łomonosow (М. В. Ломоносов), lecz także rzeczownik, przymiotnik oraz przysłówki, na przykład: *чистѣха, чистюля* < od rzeczownika abstrakcyjnego rodzaju żeńskiego *чисть (чистота)*; *попрошайка* < od rzeczownika osobowego rodzaju męskiego *попрошайник*; *грязнуха, грязнуля* < od przymiotnika *грязный*; *почемучка* < od przysłówka *почему*; *бродяга* < od czasownika *бродить*” (s. 44).

Rzeczowniki wspólnorodzajowe w gramatyce języka polskiego określa się też jako dwurodzajowe. Do kwestii tej odnosi się autorka, wyjaśniając różnorodne zagadnienia terminologiczne związane z funkcjonowaniem w polszczyźnie obu tych nazw.

W kolejnej części pracy badaczka odnotowuje znaczenie relacji syntaktycznych, które rzutują na kategorię rodzaju gramatycznego. Omawia też ramy strukturalne rzeczowników wspólnorodzajowych. Ważny jest przy tym wniosek, że „O płci uczestnika zdarzenia dowiadujemy się jedynie na podstawie rodzaju gramatycznego podmiotu” (s. 50).

Kontynuację tematu o rzeczownikach wspólnorodzajowych stanowi zagadnienie kategoryzacji osoby na podstawie jej cech w języku rosyjskim w porównaniu z polskim. Autorka przedstawia sposoby kategoryzacji osoby w języku rosyjskim, uwzględniając przy tym polskie odpowiedniki. Zagadnienie to dobrze ilustruje schemat na str. 56. Podkreślić należy, że na ogólnych poziomach konceptualizacji obraz osoby postrzeganej na podstawie jej cech jest wspólny dla użytkowników obu języków. Różnice w sposobach obrazowania osoby są wyraźne na poziomie podstawowym, co dowodzi także kulturowej odrębności kategoryzowania człowieka.

Z konfrontacji omawianej kategorii w obu językach wynika wiele wniosków, jak choćby ta konstatacja: „rosyjskim rzeczownikom wspólnorodzajowym w języku polskim najczęściej odpowiadają rzeczowniki jedno-(rozdzielno-)rodzajowe, które nazywają osobę płci męskiej i osobę płci żeńskiej lub są rodzaju nijakiego. Na przykład w domenie kwalfikacja dziecka pieszczotliwa „ocena maleńkiego dziecka” znajduje następujące odzwierciedlenie w obu językach: *малютка, малышка* – pot. *pieszcz. maluch* m, *szkrab* m, *kruszynka* ż² (s. 57). Przyrodki

² Tu i dalej wprowadzone skróty oznaczają: m – rzeczownik rodzaju męskiego; ż – rzeczownik rodzaju żeńskiego; n – rzeczownik rodzaju nijakiego; w – rzeczownik wspólnorodzajowy; przym. m – przymiotnik rodzaju męskiego; przym. ż – przymiotnik rodzaju żeńskiego; frazeol.

odpowiedności wspólnorodzajowej należą raczej do rzadkości, por.: *недомена* – pot. *niedorajda*; *всезнайка* – pot. *mądrala*; *заика* – *jąkała*.

Rozpatrzone sposoby obrazowania kwalifikacji podmiotu pozwalają określić różnice w konceptualizacji oceny podmiotu w porównywanych językach; dają możliwość wyróżnić sposoby postrzegania przedmiotu oraz jego mentalne obrazy w kulturach poszczególnych narodów. Autorka odnotowuje m.in.: „W wypadku kwalifikacji trajektora przy pomocy rzeczowników wspólnorodzajowych w języku rosyjskim specyfika kategoryzacji osoby na podstawie jej cech polega w języku polskim na niewielkim udziale słów wspólnego rodzaju, a dużym udziale innych środków językowych – głównie rzeczowników jedno-(rozdzielno-)rodzajowych, przymiotników i innych” (s. 59). Nie przeceniając roli gramatyki kognitywnej zauważa, że właśnie ona „pozwała dociec istotnych poznawczych charakterystyk kategorii językowych, które w innym wypadku mogłyby pozostać niezauważone. Pomaga zrozumieć podłoże poznawcze konstrukcji gramatycznych” (tamże).

Prezentowany w książce materiał ilustracyjny pod względem przynależności rodzajowej, co podkreśla B. Rycielska, słowniki kodyfikują rozmaicie, co jest wynikiem: „wahania użytkowników języka co do wyboru rodzaju gramatycznego rzeczowników mających fleksję *-a (-я)*” (s. 61). Podaje przykładowo rozbieżności w tym względzie dla słów *невидимка* i *ехида* w kilku słownikach objaśniających. Tę kwestię analizuje również na materiale polskich źródeł leksykograficznych, podając przykłady rzeczowników wspólnorodzajowych, jak: *zrzęda*, *pleciuga*, *chwalipięta*, *czy oferma*.

Autorka przedstawiła kolejną kategoryzację, tym razem kategoryzację osoby z perspektywy jej cech w obu porównywanych językach. Zrobiła to w przejrzystej formie zestawienia licznych kwalifikacji. Wymienię je w kolejności, podając jedynie pojedyncze ilustracje z bogatego rejestru: – kwalifikacja osoby na podstawie cech fizycznych (np. „o osobie, która jest brudna, zaniedbana, ma nieporządny wygląd” *грязнуля*, *неряха*, *мазила*, *замараха*, *замарашка* (głównie o dziecku) – pot. *brudas* m, *brudaska* ż, *niechluj* m, *niechlujka* ż, *morus* m); – kwalifikacja osoby na podstawie stanu zdrowia (np. „o osobie, która jest nie w pełni sprawna” *калека* – *kaleka* w, *уломны* przym. m, *уломна* przym. ż); – kwalifikacja osoby na podstawie zachowania (np. „o osobie, której nie wiedzie się w życiu, budzi współczucie innych” *бедняга* – pot. *biedak* m, *biedaczysko* n, *nieborak* m, *nieboraczka* ż; *biedaczka* ż, *biedula* ż); – kwalifikacja osoby na podstawie funkcji, stanowiska, wykonywanego zajęcia (np. *староста* – *starosta* m, *staroscina* ż); – kwalifikacja dziecka (np. „pieszczotliwie o maleńkim dziecku” *малютка*, *мальишка* – pot. *pieszcz. maluch* m, *szkrab* m, *kruszynka* ż; w języku rosyjskim także rzeczownik rodzaju męskiego: *мальиш* m – pot. *pieszcz. maleństwo* n); – kwalifikacja osób ze względu na coś, co je łączy, co mają wspólnego (np. o osobach, które mają to

m – frazeologizm rodzaju męskiego; pot. – potoczne; gm. – gminne; *pieszcz.* – *pieszczotliwie*; iron. – *ironiczne*; *dezaprob.* – *dezaprobata*; nis. – *niskie*; *wulg.* – *wulgarne*; *wyraż.* – *wyrażenie*.

samo imię” *мэзка* – *imiennik* m, *imienniczka* ż); – kwalifikacja osoby na podstawie jej działań (np. „pozytywna ocena osoby na podstawie jej działań – pochwała działań” *молодец* – pot. *zuch* m, *dzielny chłopak!* wyraż. m, *dzielna dziewczyna!* wyraż. ż, *dzielna kobieta / baba!* wyraż. ż oraz *молодчина* – pot. *zuch* m); – kwalifikacja osoby na podstawie relacji w społeczeństwie (np. „o osobie, która jest odludkiem, ponurakiem” *бука* – pot. *mruk* m); – kwalifikacja na podstawie cech charakteru, cech psychicznych – intelektu, woli, uczuć (np. „o osobie pracowitej, jako jej pochwała” *работяга* – pot. *pracowity człowiek* wyraż. m, ż; *pracowita kobieta* wyraż. ż, iron. *pracus* m, a także *трудога* – gm. *pracus* m, *pracusia* ż; *wól roboczy* frazeol. m); „o osobie, która stara się komuś przypodobać, przypochlebić” *подлиза* – pot. *lizus* m, *lizuska* ż, a także *подликала* – pot. dezaprob. *lizus* m, *pochlebca* m, *lizuska* ż, *pochlebczyni* ż; „o osobie, która jest niezdolna intelektualnie” *зубрила*, *зубрилка* – pot. *kujon* m, *kujonka* ż; „o osobie, która jest skąpa: lubi gromadzić pieniądze, bogactwo, nie lubi tracić” *скупяга*, *жадина*, *жадюга*, *жила*, *сквальга* – gm. *sknera* w, *kutwa* w, *skapiradło* n, *lapigrosz* m, *dusigrosz* m; „o osobie, która jest nieuważna, roztrzepana” *разиня*, *раззява*, *растрёпа*, *ворона* – pot. *gapa* w, *fajtlara* w; „o osobie, która jest przebiegła” *хитрюга*, *хитряга*, *плутяга* – pot. *cwaniak* m, *spryciarz* m, *cwaniaczka* ż, *spryciarka* ż; „o osobie, która nałogowo pije alkohol, która nadużywa alkoholu” *пьяница*, *пьянчуга*, *выпивала* gm., *выпивоха* gm. wulg. – *pijak* m, *pijaczka* ż, *pijacek* m, *pijaczysko* m, *pijanica* m, *pijus* m, *pijuska* ż, *moczymorda* m, *ochlapus* m, *alkoholik* m, *alkoholiczka* ż, *opilca* m, *opilec* m, *opój* m, *trunkowy* przym. m, *trunkowa* przym. ż; „o podłej osobie; także wyzwisko” *гадина* – pot. nis. *podłota* w, *nikczemnik* m, *nikczemny* przym. m, *nikczemna* przym. ż. Ostatnia kwalifikacja jest najobszerniejsza pod względem materiałowym.

Rzeczowniki wspólnorodzajowe realizują rodzaj gramatyczny płci w kontekście, w wyznaczonych ramach konstrukcyjnych. „Słowa wspólnorodzajowe, – podkreśla w *Zakończeniu* Rycielska – pełniąc rolę orzecznika – komponentu orzeczenia imiennego, profilują pojęcie osoby oraz jej oceny i charakterystyki” (s. 79). W wyniku przeprowadzonej analizy badaczka stwierdza, że rzeczowniki wspólnorodzajowe manifestują najczęściej negatywną ocenę osoby, rzadziej natomiast przekazują ocenę pozytywną lub neutralną. W swojej książce wskazała przy omówieniu rzeczowników wspólnorodzajowych na istotne różnice w pokrewnych językach, co tłumaczy specyfiką ich rozwoju historycznego.

Książka zawiera reprezentatywny wykaz literatury przedmiotu z podziałem na opracowania monograficzne i artykuły, w tym internetowe oraz opracowania leksykograficzne, a także materiały źródłowe.

Konkludując, tytuł książki jest adekwatny do prezentowanych treści, zarówno w warstwie teoretycznej, jak i praktycznej. Nadrzędny walor tej pracy to sprawnie przeprowadzony wywód logiczny o wybranych zjawiskach z zakresu leksyki i gramatyki języka rosyjskiego w zestawieniu z polskim. Recenzowana publikacja jest napisana sprawnie pod względem językowym i stylistycznym. Materiał źró-

dłowy został w niej właściwie dobrany i starannie wyselekcjonowany. Wyrażam przekonanie, że książka dobrze przysłuży się dydaktyce akademickiej.

Monografię oceniam wysoko, szczególnie w kontekście kognitywnych badań nad językiem z uwzględnieniem czynników semiotycznych oraz mentalnych. Wnioski autorki wynikające z przeprowadzonej analizy kontrastywnej są przekonujące.

Jarosław Wierziński

A STUDY ABOUT LANGUAGE AND KNOWLEDGE. THE NOUNS OF COMMON GENDER IN THE COMPARATIVE APPROACH

(Summary)

The paper presents the monographic study of Beata Rycielska, devoted to the nouns of common gender in Russian in comparison to the Polish language. The author of the book analyses selected lexical and grammatical phenomena from the perspective of cognitive grammar, in particular – the ideas of one of the founders of the cognitive linguistics movement and the creator of cognitive grammar – Ronald W. Langacker. In her work Beata Rycielska explains many linguistic aspects such as similarities and differences in the categorization of people assessment. However, the main value of the book is the logical discussion on selected phenomena in compared languages.

Keywords: Beata Rycielska, language and knowledge, nouns of common gender, Russian and Polish languages.

STUDIUM O JĘZYKU I POZNANIU. RZECZOWNIKI WSPÓLNORODZAJOWE W ASPEKTCIE PORÓWNAWCZYM

(Streszczenie)

Niniejszy artykuł omawia nowatorską monografię Beaty Rycielskiej poświęconą rzeczownikom wspólnorodzajowym w języku rosyjskim w porównaniu z polskim. W analizie konfrontatywnej wybranych zjawisk z zakresu leksyki i gramatyki badaczka opiera się na podstawowych założeniach gramatyki kognitywnej, w szczególności zaś na teoretycznej wykładni czołowego przedstawiciela tego nurtu w lingwistyce – Ronalda W. Langackera. Autorka docieka istoty wielu kwestii, m.in. wyjaśnia podobieństwa i różnice w kategoryzowaniu oceny osoby. Nadrzędny walor tej pracy to sprawnie przeprowadzony wywód logiczny o wybranych zjawiskach w porównywanych językach.

Słowa kluczowe: Beata Rycielska, język i poznanie, rzeczowniki wspólnorodzajowe, język rosyjski i polski.